

ARTYKUŁY

Natalia Bursiewicz*
Kraków

Rozwój przestrzenny Santiago de Compostela w okresie średniowiecza ze szczególnym uwzględnieniem kształtowania placów miejskich**

Abstract

The aim of the article is to examine the process of spatial development in Santiago de Compostela in the Middle Ages, with a particular focus on the formation of urban squares. The city under examination is a specific case in the history of Spanish urbanism as it emerged *ex novo*, which means that Roman or Arab architectural layers are absent there. Furthermore, the historic layout of the city center has survived without major changes. The role of squares in the structure of Santiago Compostela is no less important. From the beginning, so from the moment the first sacral building with relics appeared, they constituted an integral element of urban space, fulfilling diverse functions; they continue to define urban identity. The number, size and meaning of urban squares underlines the uniqueness of architectural objects, the history of the place and of the city center itself. Looking at the origins of the formation of urban squares in this Spanish locality – noticing their specific nature, the dynamic of their emergence and their formal-functional continuity – might contribute to a better understanding of contemporary public space, which has constituted an integral element of urban dwellers for centuries.

Keywords: spatial development, history of urban form, public square, history of urban planning in the Middle Ages, urbanism in Spain

Słowa kluczowe: rozwój przestrzenny, historia urbanistyki, plac miejski, urbanistyka średniowieczna, plac w Hiszpanii

* Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, Instytut Historii i Archiwistyki; e-mail: natalia.bursiewicz@up.krakow.pl; ORCID iD: 0000-0002-2037-0100

** Artykuł został opracowany na podstawie fragmentu dysertacji doktorskiej autorki pt. „Od średniowiecznego parvis do Plaza Mayor. Ewolucja placu miejskiego w Hiszpanii w obrębie miasta historycznego” napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Rafała Eysymonta i obronionej w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego w 2017 r.

Wprowadzenie

Plac stanowi otwarty, wolny od zabudowy obszar o wysokich walorach przestrzenno-funkcjonalnych, które sprawiają, że jest on jednym z ważniejszych miejsc w strukturze miasta.

Zgodnie z definicją zawartą w słowniku *Universal Vocabulario* z 1490 r. placem określa się miejsce wewnątrz miasta, które jest na tyle szerokie, by pomieścić wiele osób¹. W słowniku z 1611 r. podkreśla się z kolei pochodzenie słowa od łacińskiego *platea* i plac określa się jako szerokie, przestronne miejsce wewnątrz miasteczka oraz miejsce publiczne, gdzie sprzedaje się żywność i gdzie dochodzi do spotkania ludności tak lokalnej, jak i przyjezdnej².

Pojawienie się placów w średniowieczu wiązało się zazwyczaj z budową obiektu sakralnego. *Parvis*, czyli dziedziniec przed kościołem był wykorzystywany do wielu różnorodnych celów, w tym: modlitwy, zebrań, spotkań, wymiany i sprzedaży towarów. Nierzadko działalność i znaczenie kościoła wraz z przyległym placem warunkowały rozwój całej dzielnicy bądź przedmieścia. Za przykład może posłużyć Saragossa i jej trzynastowieczne przedmieście San Pablo, w którym plac targowy odgrywał rolę nadrzędną i warunkował jego dalszy rozkwit. W przypadku ośrodków pielgrzymkowych plac przed katedrą pełnił rolę szczególną. Był jednym z ważniejszych elementów szlaku pielgrzymkowego, stanowiąc – wraz z obiektem sakralnym, ostatni punkt na trasie ówczesnego pielgrzyma. Umożliwiał zatrzymanie się i podziwianie kościoła, jego ogromu i wizualnego bogactwa poprzez spojrzenie na niego z innej perspektywy. Dodatkowo plac pełnił funkcje usługowe, umożliwiając zaopatrzenie się podróżnych w najważniejsze produkty i towary. Był także miejscem wymiany informacji oraz – w pobliskich karczmach – rozrywki. Co za tym idzie, poprzez znajdującą się na nim infrastrukturę, punkty usługowe, noclegowe i gastronomiczne, odgrywał istotną rolę w strukturze i organizacji ruchu pielgrzymkowego. Stąd w najważniejszych ośrodkach pielgrzymkowych obecność nawet kilku placów w bezpośredniej bliskości katedry, każdego o odmiennym charakterze i funkcji.

W niniejszym artykule skupiono się na analizie jednego z takich ośrodków, jakim w średniowieczu było Santiago de Compostela. W pierwszej części tekstu zobrazowano pokrótce historyczno-przestrzenne uwarunkowania rozwoju Santiago de Compostela³, aby w dalszej kolejności skoncentrować się na bar-

¹ A. F. de Palencia, 1490, s. 1036.

² M. Camarero, 1995, s. 825.

³ Z publikacji traktujących o rozwoju urbanistycznym Santiago de Compostela należy wymienić F. López Alsina, 1987; E. Portela Silva, 2003. Zdawkowe informacje o genezie powstania miasta znajdziemy u J. Gautiera Dalché. Natomiast M. Lacarra 1971 opisując powstanie i rozwój miast w chrześcijańskiej części Półwyspu, koncentruje się głównie na León, Astordze i Tuy. Obydwaj autorzy podkreślają, że początki miasta są mało znane, a właściwy jego rozwój rozpoczyna się dopiero w XI wieku. Podane przez nich informacje są krótkie i ogólne. Wśród publikacji w języku polskim, w których zawarto informacje na temat rozwoju przestrzennego i architektonicznego Santiago de Compostela, należy wyróżnić: W. Ostrowski, 2001, s. 228, 324–325; E. Temperáan, 2012, s. 66–67; B. Klein, 1996, s. 189–191.

dziej szczegółowej analizie przestrzennej obejmującej przede wszystkim same place.

Do opracowania artykułu posłużyły źródła ikonograficzne, opisy literackie, podróźnicze, dzienniki i kroniki, badania archeologiczne, bezpośrednia obserwacja i analiza miasta, opracowania historyczne, architektoniczne oraz pomiary przy użyciu cyfrowego dalmierza laserowego.

Plan Santiago de Compostela, Anonim, 1595. Archivo General de Simancas. MPD, XXXIV, 21; https://es.wikipedia.org/wiki/Muralla_de_Santiago_de_Compostela#/media/Archivo:Plano_Santiago._1595._Archivo_General_de_Simancas._MPD._34._21.JPG

Uwarunkowania historyczno-przestrzenne

Początek historii Santiago de Compostela powszechnie jest wiązany z legendarnym odkryciem grobu apostoła Jakuba⁴. *Domuncula* (domek przeznaczony dla wikariusza) znajdowała się na środku antycznego, opuszczonego

⁴ Odkrycia dokonał w 813 r. biskup diecezji Iria Flavia – Teodomir (vel Teodomiro), żyjący na przełomie wieków VIII i IX; F. López Alsina, 1987, s. 15.

cmentarza, w niewielkiej odległości od Iria Flavia⁵. W jego pobliżu mieściła się (w okresie rzymskim) przydrożna rzymska *mansiòn* – *Aseconia* (przydrożne miejsce postoju), która istniała do V w.⁶. Pozostałości antycznej zabudowy – zwłaszcza kamienie cmentarne – zostały wykorzystane do budowy *locus sancti Iacobi*, co potwierdzają badania archeologiczne przeprowadzone na terenie katedry oraz na placu Quintana⁷.

W momencie odkrycia grobu św. Jakuba w IX w., chrześcijańskiej części półwyspu istniały już trzy biskupstwa: Iria, Lugo i Oviedo. Wkrótce po tym wydarzeniu w miejscu *Domunculi*, z inicjatywy biskupa z pobliskiej Irii oraz Alfonsa II (791–842 r.), został wzniesiony kościół *supra corpus Apostoli*⁸. Jak podkreśla Fernando Lopez Alsina, władcy i biskupowi początkowo nie zależało na budowie miasta, lecz jedynie na przywróceniu świętego charakteru miejscu upamiętniającemu Apostoła⁹. Tymczasem szybki wzrost popularności kultu jakubowego przyczynił się do modyfikacji wstępnej koncepcji. W przeciągu kilkudziesięciu lat z niewielkiej *Villa Beati Iacobi* powstało prężnie rozwijające się *urb Compostella*¹⁰.

Odkrycie grobu Apostoła wzbudziło zainteresowanie zarówno w części chrześcijańskiej Półwyspu Iberyjskiego, jak i poza jego granicami, m.in. we Francji. Głównym celem króla Asturii, Alfonsa II (791–842 r.), było bowiem rozpropagowanie kultu świętego Jakuba jako patrona całej Hiszpanii „post Deum nobis portissimo patrono”¹¹. Już w okresie wizygockim wspominano o św. Jakubie, sugerując miejsce jego pochówku w Hiszpanii. Taką informację można znaleźć chociażby w *Breviarium Apostolorum* z ok. VII w.: „Hic Spaniae et occidentalia loca predicatur”¹². W 881 r., w kronice Albeldense, znalazła się informacja o biskupie Sisnandusie, który „Iriae Sancto Jacobo pollens” a w *Cronica de Sampiro* z X–XI w. jest już opisany *sepulcro de Compostela* oraz „(...) nowy, piękny kościół budowany z trwałych materiałów, z kolumnami i bazą z marmuru (...)”¹³.

Jednymi z pierwszych pielgrzymów do grobu św. Jakuba byli: francuski biskup Godeskalk w 950 r. i przeor Cesareo z katalońskiego klasztoru Santa Cecilia de Montserrat w 959 r.¹⁴. W XI w. pielgrzymka do Santiago cieszyła się już niemałą popularnością, o czym świadczą liczne zapisy zachowane w katalońskich testamentach¹⁵. Do grobu świętego ściągali też zagraniczni pielgrzymi –

⁵ F. López Alsina, 1987, s. 17; Iria Flavia – Celtyberyjski port na drodze z Bragi do Astorgi, następnie część wizygockiego imperium. Kolejno, jedno z 3 biskupstw w części chrześcijańskiej Półwyspu Iberyjskiego.

⁶ E. Portela Silva, 2003, s. 46.

⁷ Ibidem, s. 28–31.

⁸ Fernando María Lorenzo Lopez Alsina jest profesorem Uniwersytetu w Santiago de Compostela i specjalizuje się w historii średniowiecza; F. López Alsina, 1987, s. 112.

⁹ Ibidem, s. 99, 100.

¹⁰ Ibidem, s. 118.

¹¹ Ibidem, s. 149.

¹² F. Dolbeau, 1998, s. 123.

¹³ L. Vazquez de Praga, J. M. Lacarra, J. Uria Riu, 1949, s. 28 i 29.

¹⁴ Ibidem, s. 42, 43, 45.

¹⁵ Ibidem, s. 47.

w tym Francuzi, Niemcy i Anglicy, co zostało udokumentowane w najstarszej kronice miejskiej *Historia Compostelana* powstałej dzięki Diego Gelmirezowi, który od 1100 r. pełnił funkcję biskupa Composteli¹⁶.

Już sama nazwa *Compostela* wydaje się nawiązywać do czasownika *composita* oznaczającego „dobrze zbudowana/skomponowana”¹⁷. Ryzykowne byłoby jednak stwierdzenie, że miasto faktycznie wyróżniało się na początku zaplanowaną koncepcją zagospodarowania przestrzennego. Mowa jest raczej o systematycznym, lecz jednocześnie spontanicznym rozwoju¹⁸. Można to też zauważyć, przyglądając się pierwszemu planowi miasta z 1595 r., przechowywanemu w Archiwum w Simancas. Trudno w nim dostrzec uporządkowany zamysł planistyczny. Miasto rozwijało się sukcesywnie w miarę rosnącej ilości przyjezdnych i mieszkańców. Czynnikiem napędzającym ów rozwój był głównie kult Jakubowy, dlatego też determinantami całego założenia stały budowle sakralne, a zwłaszcza katedra umieszczona *iuxta tumulum*.

Miasto zaczęło się rozwijać od wyznaczenia w 834 r. przez króla Alfonsa II (791–842 r.) *locus sanctus*, czyli „świętego obszaru” (obejmującego zaledwie 3 ha), na którym znajdował się kościół „(...) supra corpus apostoli: concedimus huic beato Iacobo Apostolo et tibi patri nostro Teodomiro episcopo tria milia in giro ecclesie Beati Iacobi Apostoli (...)”¹⁹. Forma tego pierwszego, niewielkiego założenia była wpisana w okrąg podkreślony linią obwarowań. W jego centrum mieścił się obiekt sakralny z grobem św. Jakuba, przy nim cmentarz, a dalej przestrzeń wykorzystywana wyłącznie przez kler, w tym baptysterium św. Jana, *palatium* i w części południowo-zachodniej *locus* Pałac biskupi²⁰. Na wschód od kościoła św. Jakuba, znajdował się kościół Zbawiciela (*Antealtares I*) oraz niewielki zespół senioralny²¹. Ze względu na „sakralny” charakter tego miejsca wszyscy pozostali mieszkańcy byli zmuszeni do osiedlania się poza jego granicami. Zarys tej pierwszej linii murów można wyczytać nawet ze współczesnego planu miasta, pokrywa się on bowiem częściowo z ulicami okrążającymi katedrę. Mowa o Rua de Acibehería, Rua de Preguntoiro, Rua de Xelmirez, Rua de Fonseca i Rua de Trinidades.

Ciągły napływ kleru i pielgrzymów spowodował, iż wokół opisanego powyżej, pierwszego założenia zaczęło się tworzyć *suburbio* (przedmieście), wzmiankowane już w 999 r., a zlokalizowane przy głównej bramie i wzdłuż szlaku pielgrzymkowego (Rua de Vilar)²². Na początku XI w. nosiło ono nazwę *Compostela*²³. Niedługo potem, dzięki nowej linii murów, weszło w skład obszaru *infra urbem*²⁴.

¹⁶ Ibidem, s. 53.

¹⁷ Ferdynand I użył oficjalnie nowej nazwy *Compostela*, która miała „uszlachetnić” (hiszp. *ennoblecer*) miasto.

¹⁸ Sugerują to zarówno Alsina, jak i Silva.

¹⁹ A. López Ferreiro, 1899, s. 38.

²⁰ F. López Alsina, 1987, s. 135, 149.

²¹ Ibidem, s. 146.

²² J. F. Doval Galdan, 1999, s. 1377.

²³ J. Passini, 1993, s. 203.

²⁴ A. López Ferreiro, 1899, s. 84.

Drugi etap rozwoju miasta związany jest z końcem XI w., a dokładnie z 1095 r., kiedy to oficjalnie przeniesiono siedzibę biskupstwa z Irii Flavii do Composteli²⁵. Akt ten dał zdecydowanie silny impuls do rozwoju miasta. Wkrótce stało się ono jedyną, pełnoprawną stolicą apostołską na Półwyspie Iberyjskim. Podniesienie ośrodka do tej rangi wymagało jednak budowy odpowiednich obiektów i rozbudowy już istniejących, jak chociażby katedry (budowę nowej bazyliki rozpoczęto w 1075 r.). Nic więc dziwnego, że przedstawiciele władzy kościelnej i królewskiej w szybkim tempie przystąpili do działalności architektoniczno-urbanistycznej. Taka inicjatywa ściągnęła z kolei rzeszę nowych mieszkańców – w tym kupców, rzemieślników i rolników, którzy zaczęli zajmować obszar poza murami miejskimi. Ich liczba rosła w takim tempie, że – według zapisów zawartych w *Historia Compostelana*, w 1122 r. władze były zmuszone doprowadzać wodę do Santiago, gdyż jej ilość nie była wystarczająca²⁶.

Rozbudowę miasta rozpoczęto od wzniesienia nowej linii murów, obejmującej obszar 30 ha²⁷. Jak sugeruje Lopez Alsina, w obrębie nowych fortyfikacji znalazł się plac – forum oraz różne dzielnice – *vici*, w których mieściły się kościoły: Vicus Novus, Pinarío, Lovio, Villar²⁸. Zapisy dotyczące tego etapu można odnaleźć w XII-wiecznym rękopisie *Codex Calixtinus*. Wynika z niego, że do miasta prowadziło 7 bram, a na jego obszarze było 10 kościołów, z czego najokazalszy to kościół św. Jakuba zlokalizowany w centrum. Pozostałe to m.in. kościół św. Piotra przy szlaku pielgrzymkowym, św. Michała, św. Marcina (Pinarío), św. Trójcy, św. Zuzanny, św. Felixa, św. Benedykta²⁹.

Pod koniec XI w. Santiago było więc już miastem „aktywnym i bogatym”, jednak systematyczne zabudowywanie przestrzeni objętej murami nastąpiło głównie w XII i XIII w.³⁰. Wtedy to Compostela stała się największym ośrodkiem w Galicji. Potwierdzenie tego faktu można znaleźć w źródłach. W dokumentach z 1105 r. dla określenia Composteli pojawia się już nazwa villa Burgensis³¹. Lopez Alsina zaznacza, że takie określenie było spowodowane nadaniem miastu rangi *municipium*³². Nic więc dziwnego, że zarówno miasto, jak i sam szlak, który do niego prowadził, zaczęły być porównywane do szlaku pielgrzymkowego do Rzymu, będącego już od VI wieku sakralnym i magicznym centrum Zachodu³³.

Na najstarszym planie miasta z 1595 r., można zaobserwować charakterystyczny owalny zarys linii murów, który zwęża się w części południowej,

²⁵ R. Betrán Abadía, 1999, s. 20.

²⁶ J. A. García de Cortázar, 1975, s. 358.

²⁷ M. del Socorro, D. Ortega Romero, 1988, s. 226.

²⁸ F. López Alsina, 1987, s. 266.

²⁹ *Codex Calixtinus. Liber Sancti Jacobi*, s. 586, 587.

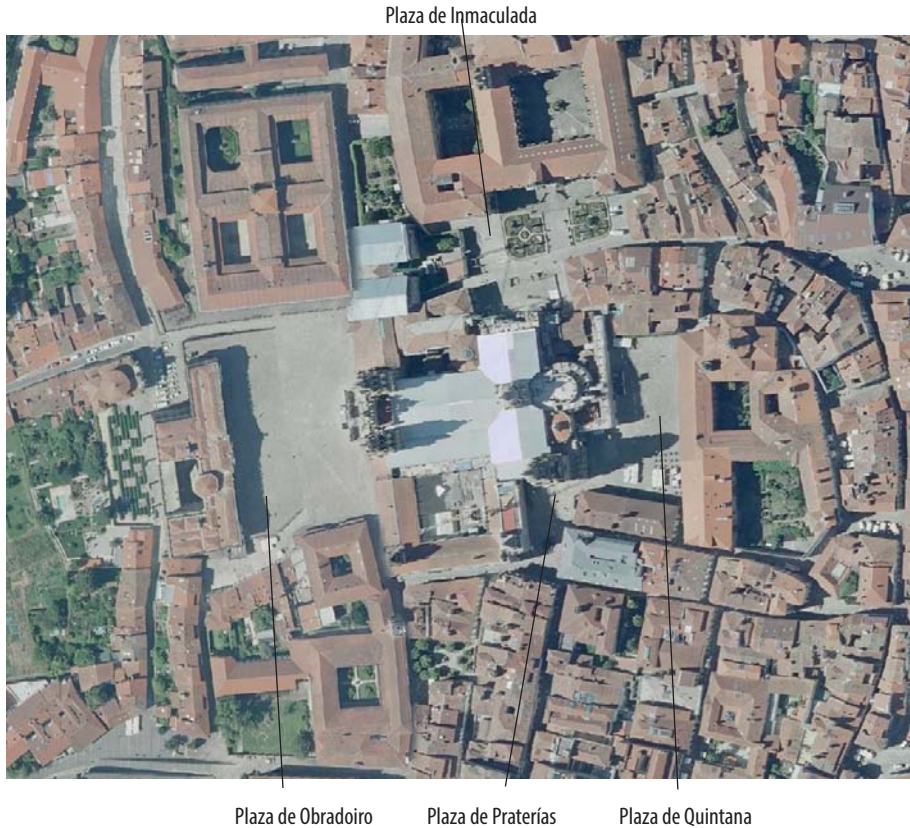
³⁰ Nieżyjący już Jean Gautier Dalché (1913 – 2010) był francuskim mediewistą, specjalizującym się w historii średniowiecznej Hiszpanii; J. Gautier Dalche, 1979, s. 76; E. M. Ferreira Priegue, 2002, s. 380.

³¹ F. López Alsina, 1987, s. 151.

³² Ibidem.

³³ H. Manikowska, 2008, s. 304, 403.

przyjmując formę zbliżoną do kropli. Obszar objęty obwarowaniami podzielony jest wyraźnie na strefy o odmiennej zabudowie. W części północnej dominowały obiekty sakralne oraz domy księży i pozostałych przedstawicieli kleru. Była tam też otwarta wolna przestrzeń – aktualny Plaza de Quintana.

Santiago de Compostela. Fragment przedstawiający katedrę i otaczające ją place (zdjęcie satelitarne i ortofotomapa), Instituto Geográfico Nacional, Madrid, España.

Część południową można określić natomiast jako bardziej świecką. Fragment obszaru północnego i centralnego zajmował kompleks biskupi. Składały się na niego trzy główne elementy: kościół św. Jakuba i przykościelny cmentarz działający do XII w., baptysterium św. Jana oraz rezydencja biskupia – *palatium*³⁴. Kompleks biskupi funkcjonował jako centrum warunkujące dalszy rozwój miasta. Powstające wokół niego niewielkie dzielnice – jak chociażby XI-wieczna Vicus Novus odpowiadająca ulicy Rua Nueva – w miarę rozwoju wchodziły w skład dużo większych dzielnic, w tym przypadku tzw. Villa Bur-

³⁴ F. López Alsina, 1987, s. 146.

gensis. Niemniej jednak do najgęściej zabudowanych należała część północna wraz z kompleksem biskupim, co można dostrzec na planach z 1595, 1750 i 1796 r., a także na współczesnym planie miasta. Był to też obszar wyróżniająca się dużo większą nieregularnością w stosunku do południowego, podzielnego rytmicznie długimi, prostymi ulicami: Rua de Francos, Vilar czy Nueva.

Średniowieczne Santiago było wielokrotnie opisywane przez licznych przyjezdnych i pielgrzymów. Najczęściej skupiano się na obiektach sakralnych. Dużym zainteresowaniem cieszyła się też kwestia handlu i miejsc, w których się odbywał. Emeryk (Aimericus) Picaud – XII w. prezbiter z Parthenay we Francji, w kodeksie: *Códice de Santiago Apóstol*, księga V, rozdział IX napisał, że miasto położone jest między dwiema rzekami: Sar na wschodzie i Sarela na zachodzie; posiada 7 bram i 10 kościołów, z których najważniejszy to kościół św. Jakuba³⁵. Autor zwrócił także uwagę na północną stronę bazyliki, gdzie znajdowała się fontanna. Tam sprzedawano muszle, naczynia na wino, torby, paski, zioła i buty. Następnie podkreślił, że pozostałe produkty można nabyć przy Via Francigena³⁶.

W XIII w. rozwój miasta nadal nie ustawał, a pod sam jego koniec i w wieku kolejnym osiągnęło ono pełnię rozkwitu. W części północnej pojawiły się nowe obiekty sakralne, jak chociażby klasztor dominikanów, franciszkanów i klarysek, szpital św. Rocha oraz kościół św. Marcina. Nieco na zachód natomiast istniały: szpital augustianów, klasztor św. Piotra, kościół św. Trójcy oraz cmentarz dla pielgrzymów. Dlatego też Abulfeda – arabski książę i wojownik, w XIII w. pisał w swej *Descripción de España*, że Santiago jest najbardziej godnym uwagi miastem w Galicji³⁷. León de Rosmihal de Błatna (ok. 1425–1486) – czeski podróżnik, który w 1467 r. udał się w podróż po Europie w celach religijnych i pątniczych, ale także dla obserwacji wojskowych, donosił z kolei w poł. XV w., że owo miasto, usytuowane pomiędzy wysokimi górami, jest bardzo przestronne i otoczone murami oraz szeroką fosą³⁸. Dla Hieronima Münzera (1437/38 – 1508) niemieckiego humanisty, lekarza i geografę, który w 1495 r. podróżował po Półwyspie Iberyjskim, nie było ono wcale duże, choć – faktycznie – otoczone starymi murami z wieloma wieżami, a w środku wypełnione licznymi klasztorami³⁹.

Analiza historyczno-przestrzenna placów

Santiago de Compostela słynie z placów miejskich, których powierzchnia i ilość zachwycała przez stulecia przyjezdnych: podróżników, pielgrzymów, kler i świeckich. Choć place te mogą się wydawać projektem spójnym, do takiego nie należą. Powstały bowiem w wyniku wielu przemian architektonicznych. Z tego względu należy zdawać sobie sprawę, że średniowieczny obraz

³⁵ A. Picaud, 1952, s. 172, 173.

³⁶ Ibidem, s. 174.

³⁷ Abulfeda, 1952, s. 221.

³⁸ L. de Rosmihal, 1952, s. 277.

³⁹ H. Münzer, 1952, s. 385.

przestrzeni publicznych miasta różnił się diametralnie od obecnego. Duże zmiany zaszły zwłaszcza w okolicach katedry. Place, które ją dzisiaj otaczają – będące najbardziej rozpoznawalnym wnętrzem urbanistycznym nie tylko w samym Santiago de Compostela, ale też na tle innych miast hiszpańskich – powstały w wyniku XVI-wiecznych decydujących modyfikacji przestrzennych.

Fasada katedry w Santiago de Compostela, A. Ramón Gil, 1842. Biblioteca Nacional de España, <http://www.bne.es/>

W okresie średniowiecza w Santiago de Compostela, ze względu na spory ruch pielgrzymów, nie brakowało placów miejskich pełniących funkcje tak handlowe, jak i religijne. Tradycyjnie były one zlokalizowane na przecięciu ulic, przed obiektami sakralnymi oraz przy bramach miejskich.

Oficjalne, wzmiankowane w zachowanej dokumentacji, pojawienie się forum – placu w mieście – mogło być związane z *concilium legionense* z 1020 r. i z podjętymi na nim postanowieniami, które mieszkańcy Santiago zdecydowali się w pełni zaakceptować⁴⁰. W uzgodnionym tam *fuero* – w rozdziale XXIX zarządzono, że „(...) omnes habitantes intra muros et extra praedictae urbis semper habeant et teneant unum forum (plaza); et veniant in prima... qualiter omnis civitas teneat justitiam in illo anno²⁴¹. Wynika z tego, że mieszkańcy powinni dysponować forum, na którym mogliby się spotykać. Taki obszar został zapewne wkrótce wygospodarowany. W przywileju nadanym przez

⁴⁰ D. A. López Ferreiro, 1985, s. 81.

⁴¹ Ibidem, s. 81.

Alfonsa VII klasztorowi Antealtares w 1147 r. była bowiem mowa o zwyczaju wygłaszania obwieszczeń z wieży znajdującej się przy placu: *dare preconia in foro*⁴². Placem tym mógł być opisany w dalszej części Plaza de la Quintana, mieszczący się przy katedrze św. Jakuba. Lopez Alsina sugeruje jednak, że *foro* w Santiago mogło już istnieć na pocz. XI w. i określenie to dotyczyło obszaru, na którym na pocz. XII w. znajdowały się urządzenia miar i wag: „Omnes alia tls. nisi ad mensuram illius petrae quae stat in Campo Compostellae, tam in hac Civitate, quam extra vendere vel emere prohibemus” (dekrety z 1113 r.)⁴³. Nie był to jednak Plaza de la Quintana lecz Plaza del Campo. Podobną opinię wyraża Ermelindo Portela Silva. Plaza del Campo lub Plaza Cervantes (dawniej: Praza de Pan⁴⁴) był według niego pierwszym udokumentowanym placem w Composteli⁴⁵. Jeszcze w XII w. na tym placu – który nazywano powszechnie *foro* – wygłaszano postanowienia radnych i rozporządzenia arcybiskupa, a także handlowano⁴⁶. Obecny, zbliżony do trójkąta obszar placu zajmuje ok. 940 m² (P). Na planie z 1595 r. jest to największe wnętrze urbanistyczne w mieście.

Warto też podkreślić, że Plaza del Campo funkcjonował jako brama wiodąca do *Locus Sancti Iacobi*, do której dochodziła droga prowadząca z wybrzeża, głównie z La Coruña⁴⁷. Plac stanowił tym samym miejsce, w którym zbiegało się wiele ulic i szlaków handlowych prowadzących do samej katedry.

Podobnie jak w przypadku większości miast średniowiecznych, place były też nieodłącznie związane z obiektami sakralnymi. W Santiago de Compostela miały one nieporównywalnie większe znaczenie – ze względu na obecność grobu apostoła oraz stale przybywające do niego rzesze pielgrzymów. Place przykatedralne zaczęły powstawać i wyróżniać się w przestrzeni miasta już w XII w.

Jednym z ważniejszych wewnątrz urbanistycznych tego typu był Plaza de Azabachería zajmujący aktualnie obszar ok. 3,630 m² (P) (obecnie Plaza da Inmaculada). Na placu tym znajdował się pałac arcybiskupa oraz główne wejście do klasztoru San Martín Pinarío⁴⁸. W średniowieczu plac pełnił trzy funkcje – katedralnego atrium, ulicy i placu przyklasztornego⁴⁹. Usytuowano go na pochyłym terenie (na zboczu), przez który prowadziła ulica Azabachería będąca jednocześnie szlakiem pielgrzymkowym⁵⁰. Dzieliła ona plac na dwie części – przykatedralną i przyklasztorną. Podział ten odpowiadał też różnicom terenowym. Przykatedralna część funkcjonowała *de facto* jako oddzielny plac zwany Plaza del Paraíso.

⁴² D. A. López Ferreiro, 1899, s. 47.

⁴³ F. López Alsina, 1987, s. 266.

⁴⁴ Termin „praza” jest galicyjskim odpowiednikiem polskiego słowa plac o kastylijskiego „plaza”.

⁴⁵ Ermelindo Portela Silva jest profesorem historii średniowiecza na Uniwersytecie w Santiago de Compostela; E. Portela Silva, 2003, s. 92.

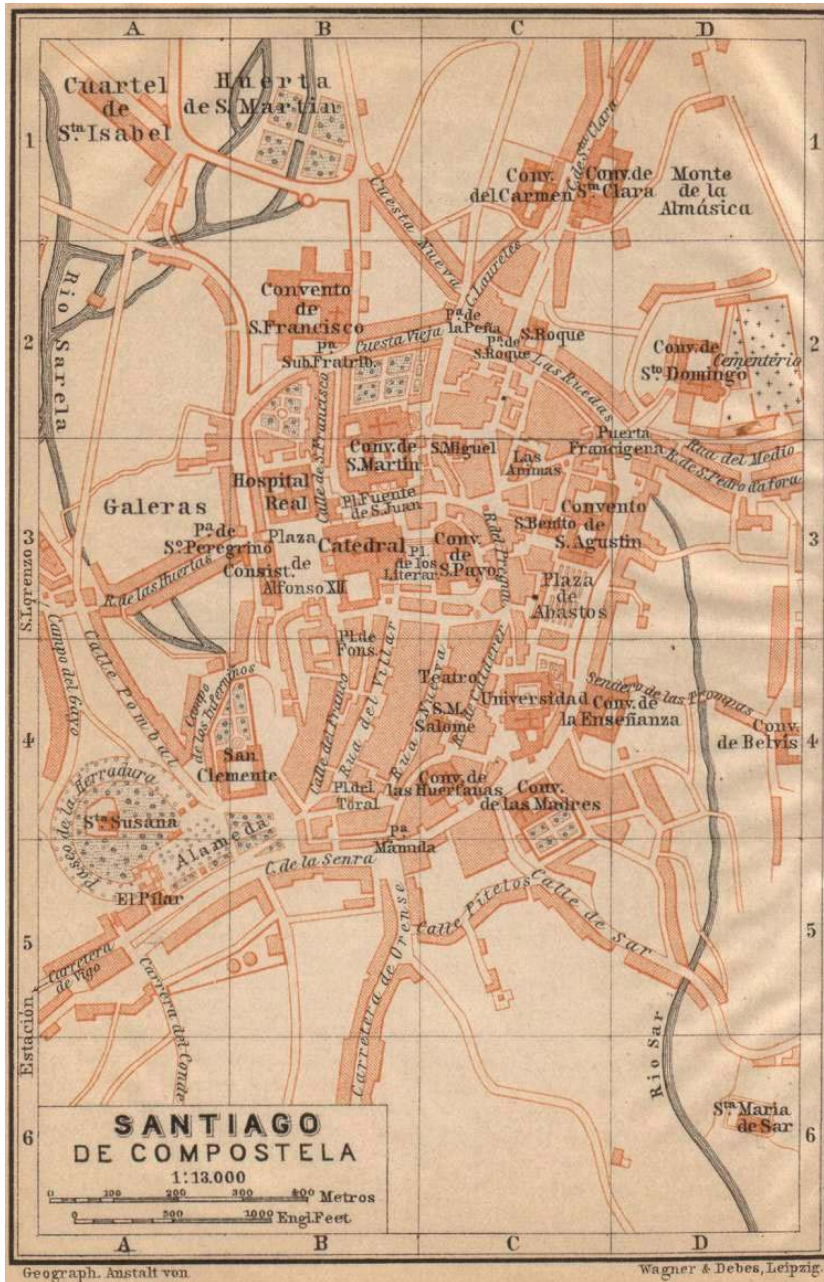
⁴⁶ Ibidem, s. 92.

⁴⁷ A. Bonet Correa, 2003, s. 24.

⁴⁸ J. M. García Iglesias, 1988, s. 245.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ A. Bonet Correa, 2003, s. 29.

Plan Santiago de Compostela, 1901, Wagner & Debes; [https://es.wikipedia.org/wiki/Santiago_de_Compostela#/media/Archivo:Santiago_de_Compostela_\(La_Coru%C3%B1a,_A_~\)._-Espa%C3%B1a-_Ciudad;_de_1901.jpg](https://es.wikipedia.org/wiki/Santiago_de_Compostela#/media/Archivo:Santiago_de_Compostela_(La_Coru%C3%B1a,_A_~)._-Espa%C3%B1a-_Ciudad;_de_1901.jpg)

Widok Katedry w Santiago de Compostela, Fasada portalu Azabachería, Baldomero Almejún, 1867; Biblioteca Nacional de España, <http://www.bne.es/>

Na Plaza del Paraíso, zlokalizowanym naprzeciw północnej fasady katedry, już od XII w. sprzedawano muszle – symbole św. Jakuba, obuwanie, produkty ze skóry oraz przyprawy i produkty egzotyczne⁵¹. W 1121 r. postawiono na placu fontannę dla pielgrzymów, a wkrótce po tym zaczęto budowę nowego budynku zakonu⁵². Mieściła się też w tym miejscu mennica oraz hospicjum dla ubogich pielgrzymów⁵³. Na planie z Simancas plac ten ma formę wydłużonego, wąskiego prostokąta. Na współczesnym planie miasta Plaza de Azabachería oraz Plaza del Paraíso tworzą jeden – Plaza da Inmaculada.

Transakcje kupna i sprzedaży wokół katedry nie były niczym zaskakującym w średniowiecznym mieście. Nie dziwią więc zachowane zapisy świadczące o funkcjonowaniu w pobliżu katedry i na pobliskich ulicach straganów i ław⁵⁴. Głównymi towarami, które można tam było zakupić, były te związane z pielgrzymką oraz produkty luksusowe. Stąd też wśród wymienionych zawodów w tej okolicy pojawiają się zarówno wytwórcy muszli, pasków, toreb, ale i złotnicy⁵⁵.

⁵¹ *Codex Calixtinus. Liber Sancti Jacobi*, s. 594.

⁵² E. Portera Silva, 2003, s. 100.

⁵³ *Ibidem*, s. 92–93.

⁵⁴ A. López Ferreiro, 1985, s. 99.

⁵⁵ E. Portera Silva, 2003, s. 111.

Po południowej stronie katedry od XIII w. znajdował się Plaza dos Oulives (obecnie Plaza de Platerías), gdzie mieściły się stoiska złotników i hala rybna⁵⁶. W rozporządzeniach z 1241 r. pojawił się zapis, zgodnie z którym ryby powinny być sprzedawane na terenie *macellum*, czyli hali rybnej znajdującej się na opisywanym placu⁵⁷. Przy nim mieścił się ponadto *Casa de Cabildo* i kramy z luksusowymi wyrobami⁵⁸. W 1506 r. plac ten – w wyniku rozbudowy katedry i jednoczesnego wyburzenia wielu pobliskich budynków – zmodyfikowano⁵⁹. Jednym z założeń tej interwencji było upiększenie miasta – *ornato urbano*⁶⁰. Obecnie zajmuje on obszar ok. 900 m² (P). Tym samym jest najmniejszym placem przykatedralnym w Santiago.

Po wschodniej stronie katedry – w miejscu dzisiejszego obszernego Plaza de la Quintana (2,020 m² (P)) – do XII w. mieścił się przykatedralny cmentarz dla przedstawicieli kleru i ważnych dla miasta osobistości świeckich⁶¹. Co więcej, do końca XIII w. dużą część dzisiejszego placu zajmował klasztor Antealtares, który praktycznie stykał się z elewacją katedry⁶². Właściwie dopiero w 1258 r., w wyniku prac prowadzonych przy katedrze, zaczął się wyodrębniać plac o formie prostokątnej⁶³. Podobnie jak Plaza de Azabachería, był podzielony na dwie części. Pierwsza, położona wyżej, nosiła nazwę Quintana de Palacios, niższa zaś, bliżej katedry (dawniej cmentarz) – Quintana de Muertos⁶⁴. Od strony południowej znajdował się budynek zakonu, a od północnej – pierwsze domy radnych. W XV w. był to jeden z ważniejszych placów publicznych, gdzie obwieszczano m.in. *ordenanze* miejskie⁶⁵.

Podobnie jak w przypadku Plaza dos Oulives, dopiero w XVI w. plac ten zaczął przybierać formę, którą posiada dzisiaj. Antonio Bonnet Correa opisuje go, określając mianem „szlachetny” – jako że nigdy nie pełnił funkcji targowej⁶⁶. Miał natomiast znaczenie symboliczne. Tam bowiem rozpoczynały się i kończyły najważniejsze procesje kościelne⁶⁷.

Zachodnią stronę katedry zajmował z kolei Plaza del Obradoiro (zwany też Plaza del Hospital) obejmujący aktualnie obszar 8,540 m² (P). Obecny wygląd placu jest, jak we wcześniejszych przypadkach, wynikiem licznych reform urbanistycznych. Niemniej jednak od początku, a więc już od XII w. był to dość duży, otwarty teren, na którym zbierali się pielgrzymi⁶⁸. We wczesnym okresie, czyli w momencie budowy katedry, gdy jej elewacja nie była jeszcze ukoń-

⁵⁶ J. M. García Iglesias, 1988, s. 245.

⁵⁷ E. Portera Silva, 2003, s. 111.

⁵⁸ J. M. García Iglesias, 1988, s. 245.

⁵⁹ A. Rosende Valdes, 2004, s. 233.

⁶⁰ Ibidem, s. 233.

⁶¹ E. Portela Silva, 2003, s. 93.

⁶² A. A. Rosende Valdes, 2004, s. 190.

⁶³ Ibidem, s. 190.

⁶⁴ J. M. García Iglesias, 1988, s. 244.

⁶⁵ E. Portera Silva, 2003, s. 93.

⁶⁶ A. Bonet Correa, 2003, s. 42.

⁶⁷ J. M. García Iglesias, 1988, s. 244.

⁶⁸ E. de Leguina, 1916, s. 20.

czona, stanowił niejako jej przedłużenie. Tu systematycznie się modlono⁶⁹. Na planie z 1595 r., przechowywanym w Archiwum Generalnym w Simancas, nie posiada takiej regularności jak obecnie – jest dużo mniejszy i graniczy bezpośrednio z murami miejskimi. Plac sąsiadował ponadto z zachodnim portykiem katedry Portico de la Gloria, szpitalem – Hospital Real i Colegium de San Jeronimo⁷⁰. Przez cały okres średniowiecza i w wiekach późniejszych odbywały się tam rozmaite wydarzenia publiczne, w tym także *corrida* oraz pojedynki rycerskie⁷¹. Nie pełnił jednak nigdy funkcji targowej. Z czasem obszar placu był coraz bardziej zabudowywany. Na początku XVI w. zajmowały go w dużej mierze domy, które dochodziły praktycznie do samego szpitala⁷². Wprowadzona w XVI w. unifikacja placu nadała mu kompletnie odmienny – bardziej reprezentacyjny charakter, podkreślony dodatkowo poprzez rzędy balkonów. Aktualnie przy placu usytuowana jest katedra, szpital, budynek rady miejskiej oraz kolegium św. Hieronima⁷³.

Na planie z 1595 r. wokół katedry widać spore połacie wolnej przestrzeni, z czego największe stanowiły: Plaza de Quintana, Plaza de Obradoiro. Kolejnym, obszernym wnętrzem urbanistycznym był plac targowy – Plaza de Campo (obecnie Plaza de Cervantes). Wolna przestrzeń w mieście była z czasem poszerzana. Nadawano jej też bardziej regularną i tym samym reprezentacyjną formę.

Na koniec należy jeszcze wspomnieć o miejscu zebrań *Concilium* oraz ustalania i podawania do powszechnej wiadomości obwieszczeń. Odbywały się one bowiem w średniowieczu nie tylko w wyznaczonych kościołach, ale też na placach. Jeden z nich, tzw. *foro* znajdował się w miejscu, gdzie dziś biegnie ulica Preguntoiro. Już sama jej nazwa wywodząca się od *preconitorium*, odwołuje się do miejsca, gdzie wygłaszano obwieszczenia⁷⁴. Od XV w. rajcy zbierali się regularnie w wyznaczonym do tego miejscu: w domach miejskiego notariusza na obszarze Quintany, a pod koniec XVI w. – w przeznaczonej do tego celu nowej kamienicy, na wspomnianym wcześniej Plaza del Campo⁷⁵.

Refleksja końcowa

Układ przestrzenny Santiago de Compostela jest połączeniem regularnego rozplanowania z budowlaną spontanicznością. Według Gautiera Dalché planu miasta nie charakteryzuje idealnie regularne rozplanowanie. Z drugiej jednak strony nie było to też działanie całkowicie dowolne⁷⁶.

Niezwykłe dynamiczny rozwój miasta – niespotykany w Hiszpanii tego okresu na taką skalę, a wynikający z popularyzacji kultu św. Jakuba – wymuszał

⁶⁹ A. Bonet Correa, 2003, s. 43.

⁷⁰ J. M. García Iglesias, 1988, s. 246.

⁷¹ Ibidem, s. 244.

⁷² A. Rosende Valdes, 2004, s. 261.

⁷³ E. de Leguina, 1916, s. 19.

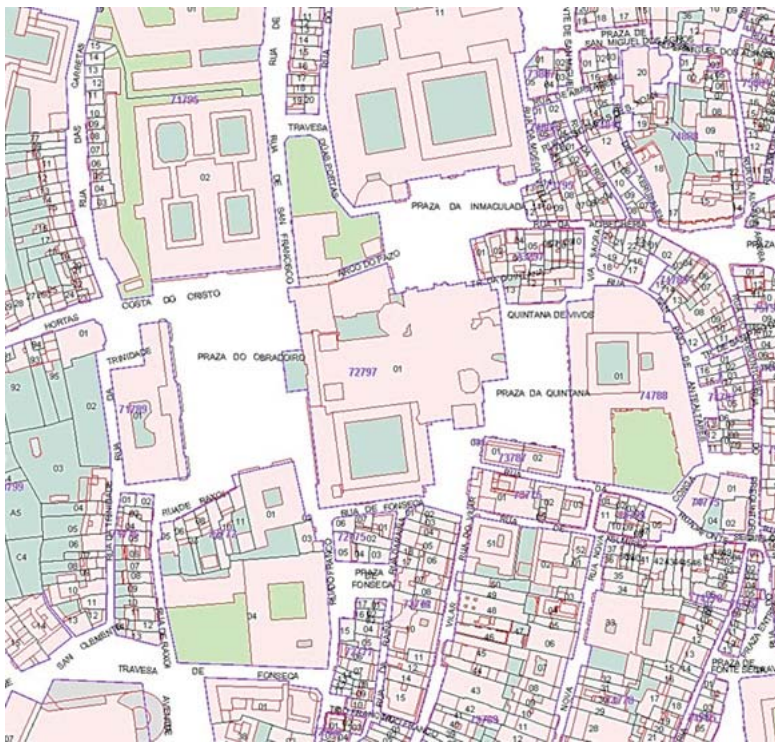
⁷⁴ D. A. López Ferreiro, 1985, s. 87.

⁷⁵ E. Portera Silva, 2003, s. 101, 102.

⁷⁶ J. Gautier Dalche, 1979, s. 79–80.

konieczność szybkiej rozbudowy o obiekty mieszkaniowe i publiczne. Ruch pielgrzymi z kolei przekładał się na charakter i jakość przestrzeni otwartych. Plac powstawały więc nie tylko w pobliżu obiektów sakralnych, ale także przy bramach i skrzyżowaniach dróg.

Niemniej jednak centralne znaczenie katedry i znajdującego się w niej grobu św. Jakuba sprawiło, że to właśnie wokół niej pojawiły się największe place. Od początku istnienia katedra była wyraźnie oddzielona od pozostałej zabudowy. Tym samym tworzył się wokół niej otwarty obszar, przedłużenie strefy *sacrum*, w którą wplatało się *profanum*: potrzeby mieszkańców i pielgrzymów, konieczność odpoczynku i zaopatrzenia się w najważniejsze produkty.

Santiago de Compostela. Fragment współczesnego planu miasta z katedrą w części centralnej oraz otaczającymi ją placami, <https://www1.sedecatastro.gob.es/Cartografia/mapa.aspx?pest=rc&from=OVCBusqueda&final=&ZV=NO&ZR=NO&anyoZV=&tematicos=>

Plac obejmujące katedrę w Santiago należą do najważniejszych elementów przestrzennych. Zaczęły się one kształtować niemalże jednocześnie z budową katedry i od początku odgrywały ważną rolę jako symbol określający koniec pielgrzymki; miejsce kupna/wymiany produktów, spotkań, zebrań, ważniejszych ogłoszeń. Każdy z placów też pełnił określoną funkcję. Ich

wielkość uległa znacznym zmianom. Przedstawione historyczne plany, jak np. XVI-wieczny z Simancas, umożliwiają częściowe odtworzenie relacji, jaka zachodziła w mieście w tamtym okresie pomiędzy przestrzeniami otwartymi a zamkniętymi. Wprowadzone od XVI do XVIII w. zmiany zaburzyły jednak wyraźnie obraz średniowiecznego miasta. Place powiększono, uregulowano ich formę i wprowadzono bardziej jednolitą architekturę.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Abulfeda, *Geografía, Descripción de España* [w:] *Viajes de extranjeros por España y Portugal desde los tiempos más remotos hasta fines del siglo XVI*, ed. J.G. Mercadal, Madrid 1952, s. 219–222.
- Codex Calixtinus. Liber Sancti Jacobi 1150*, Madryt 1993.
- Izydor z Sewilli, *Etimologías*, [w:] *Viajes de extranjeros por España y Portugal desde los tiempos más remotos hasta fines del siglo XVI*, ed. J.G. Mercadal, Madrid 1952, s. 204–209.
- Palencia Alfonso de, *Universal Vocabulario en latin y en romance*, 2 vols., Paulus de Colonia Alemanus cum suis sociis, Sevilla, 1490, [w:] <http://www.bne.es/es/Catalogos/BibliotecaDigitalHispanica/Inicio/index.html>

Opracowania

- Betrán Abadía R, 1999, *El Camino de Santiago y la ciudad ordenada en Aragón*, Zaragoza.
- Bonet Correa A., 2003, *La plaza del Obradoiro*, Madryt.
- Camarero M., 1995, *Tesoro de la Lengua Castellana de Sebastian de Covarrubias Orozco* (1611), Madrid.
- Gautier Dalche J., 1979, *Historia Urbana de León y Castilla en la Edad Media (siglos IX–XIII)*, Madrid.
- Dolbeau F., 1998, *Comment travaillait un compilateur de la fin du VIIIe siècle: la genèse du De ortu et obitu patriarcharum du Pseudo-Isidore*, „Bulletin Du Cange”, 55, s. 105–126.
- Doval Galán J.F., 1999, *Excavación de urgencia en la calle del Franco n. 1./Plaza de Fonseca n.4 (Santiago) indicios de posible origen de dicha calle*, [w:] *Los orígenes de la ciudad en el noroeste hispánico*, ed. A. Rodríguez Colmenero, Lugo, s. 1375–1394.
- Ferreira Priegue E.M., 2002, *El poblamiento urbano en la Galicia medieval*, [w:] *El fenómeno urbano medieval entre el Cantábrico y el Duero: revisión historiográfica y propuestas de estudio*, ed. J.Á. Solórzano Telechea, B. Arizaga Bolumburu, Santander, s. 367–420.
- Franco Taboada A. 1998, *Los orígenes de Compostela: una historia dibujada*, vol. 1, La Coruña.
- García Braña C., 1986, *El primer plano conocido de Santiago: un nuevo documento clave para el urbanismo gallego*, „Boletín académico”, 5, s. 31–35.
- García de Cortázar J.A., 1975, *Nueva historia de España en sus textos. Edad media*, Santiago de Compostela.
- García Iglesias J.M., 1988, *La creación de nuevos espacios urbanos en el entorno de la catedral de santiago en los tiempos del barroco*, [w:] *La ciudad y el mundo urbano en la historia de Galicia*, ed. R. Villares Paz, Santiago de Compostela, s. 241–252.

- Klein B., 1996, *Architektura romańska w Hiszpanii i Portugalii*, [w:] *Sztuka Romańska. Architektura, rzeźba, malarstwo*, red. R. Toman R., Köln, s. 178–215.
- Lacarra J.M., 1971, *Panorama de la historia urbana en la Península Ibérica desde el siglo V al X*, [w:] *Estudios de alta edad media española*, Valencia, s. 25–89.
- Leguina E. de, 1916, *La Plaza del Hospital (Hoy de Alfonso XII) en Santiago de Compostela / El Barón de la Vega de Hoz*, „Boletín de la Real Academia de la Historia”, 69, s. 19–21.
- López Alsina F., 1987, *La ciudad de Santiago en la Alta Edad Media*, Santiago de Compostela.
- Idem, 2013, *La Ciudad de Santiago de Compostela en la Alta Edad Media (800–1150)*, Santiago.
- López Ferreiro A., 1895, *Fueros municipales de Santiago y su tierra*, vol. 1, Santiago.
- Idem, 1898–1911, *Historia de la Santa a.m. iglesia de Santiago de Compostela*, vol. II, Santiago. [https://bibliotecadigital.jcyl.es/es/consulta/registro.cmd?id=24128]
- López-Mayán M., 2011, *Origen y desarrollo de Santiago en época medieval: del Locus Sancti Iacobi a la ciudad de Compostela*, [w:] *Historia de Santiago de Compostela*, ed. B. Castro Diaz, M. López-Mayán, A Coruña, s. 40–127.
- Manikowska H., 2008, *Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław.
- Münzer H., 1952, *Itinerarium sive peregrinatio per Hispaniam, Franciam et Alemaniam* [w:] *Viajes de extranjeros por España y Portugal desde los tiempos más remotos hasta fines del siglo XVI*, ed. J. G. Mercadal, Madrid, s. 380–390.
- Ostrowski W., 2001, *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Warszawa,
- Passini J., 1993, *El camino de Santiago. Itinerario y núcleos de población*, Madrid.
- Picaud A., 1952, *Códice de Santiago Apostol*, [w:] *Viajes de extranjeros por España y Portugal desde los tiempos más remotos hasta fines del siglo XVI*, ed. J. G. Mercadal, Madrid, s. 170–180.
- Portela Silva, E., 2003, *Historia de la ciudad de Santiago de Compostela*, Santiago.
- Rosende Valdes A.A., 2004, *Unha historia urbana: Compostela 1595–1780*, Santiago.
- Rosmithal L. de, 1952, *Viaje del noble bohemio León de Rosmithal de Blatna por España y Portugal hecho del año 1465 a 1467*, [w:] *Viajes de extranjeros por España y Portugal desde los tiempos más remotos hasta fines del siglo XVI*, ed. J.G. Mercadal, Madrid, s. 269–279.
- Socorro M. del, Ortega Romero D., 1988, *Las murallas de Compostela en los siglos XVI–XVII*, [w:] *La ciudad y el mundo urbano en la historia de Galicia*, ed. R. Villares Paz, Santiago de Compostela, s. 225–239.
- Temperáan E., 2012, *Santiago de Compostela – miasto na końcu świata. Zarys historyczny katedry kompostelańskiej*, [w:] *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność Szlaku św. Jakuba*, red. P. Roszak, Toruń, s. 57–86.
- Vazquez de Praga L., Lacarra J. M., Uria Riu J., 1949, *Las Peregrinaciones a Santiago de Compostela*, vol. 1, Madrid.